

10.	ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ PHILOLOGY ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ
-----	--

ԲԱՅԱԾԱՆՑՆԵՐԸ ԲԱՅԱԶԵՏԻ ԲԱՐԲԱՌՈՒՄ

Վ. Լ. ԿԱՏՎԱԼՅԱՆ

*Բանասիրական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ,
ԳԴՀ պրոֆեսոր*

Բայազետի բարբառում ևս ածանցավոր բայեր կազմվում են բաղադրական-քերականական և քերականական բայածանցներով: Բարբառումս բաղադրական-քերականական ածանցներն են **Ա**, **ԷՆ** և **ԱՆ**: Սրանցից **Ա** ածանցը համապատասխանում է հայերենի այլ դրսևորումների և՛ **Ա**, և՛ **ԱՆ** ածանցներին: Փաստորեն, եթե գրական հայերենում հիմնայերենյան **ան** բայածանցի դիմաց Ե խոնարհման բայերում առկա է **Ա** ածանց (գտանել - գտնել, ելանել - ելնել, իջանել - իջնել), իսկ Ա խոնարհման բայերում՝ **ան** ածանց (իմանալ, գողանալ, մեծանալ), ապա Բայազետի բարբառում և՛ Ե, և՛ Ա խոնարհումների բայերում հիմնայերենյան **ան** ածանցի դիմաց (ինչպես նաև սեփական կազմություններում) ունենք **Ա** ածանց, ինչպես՝ գ՛րթնել, մըղնել, հիշնել, պըռծընել, գ՛օղնալ, յեռվընալ, ջօչընալ, խասկընալ և այլն¹: Գրական հայերենում **Ա** և **ԱՆ** ածանց ունեցող բայերը հանդես են բերում բայահիմքերի կազմության տարբերություններ (գտնել-տ, հասկանալ - հասկաց), իսկ Բայազետի բարբառում նման տարբերություններ **Ա** ածանց ունեցող բայերի մեջ դրսևորվում են արդեն ըստ խոնարհումների: Բարբառումս **ան** ածանց ունեցող մի շարք բայերը փոխառություններ են գրական լեզվից, ինչպես՝ դ՛իմանալ, զարմանալ, փըջանալ, վեռչանալ, զարքանալ, նեղանալ, խօստանալ, հընգերանալ, թառթառանալ, վերանալ և այլն: Ավելի սակավ են **ԷՆ** ածանց ունեցող բայերը. կ՛մմնալ, վախսնալ, ունէնալ: Բայազետի բարբառում չ բայածանց գոյություն չունի, դրա դիմաց ունենք կամ **Ա**, կամ ոչինչ. փախչել - փախնել, թռչել - թըռնել, կպչել - կըբնել/կըպել, դիպչել - դիբել, հալչել - խալել, հանգչել - հանքել, կորչել - կուրել, ուռչել - ուռել: Բաղադրական-քերականական ածանցներից Բայազետի բարբառում գործում է Ա խոնարհման բայեր ձևավորող **Ա**-ն, օրինակ՝ բօյօվնալ, ուժօվնալ, ռիսկօվնալ, թիթիզնալ, կմլընալ,

¹ Լանջաղբյուրի խոսվածքում Ե խոնարհման բայերի ներկայի հիմքում ևս **Ա** բայածանցը չի արտահայտվում (հիչել, խաթել, գըթել, մըտել, հընգել, հըլել, պըռծել): Երևույթը մասամբ առկա է նաև Սարուխանի խոսվածքում (մըտել, հընգել, պըռծել): Սակայն անցյալի հիմքում և նրանից կազմված ձևերում այդ բայերը իրենց դրսևորում են **Ա** ածանց ունեցողների օրինակով:

խօրօղնալ, գ'էշնալ, կօլօղնալ, չաղընալ, թըռփօշնալ, վիրեվնալ, իշընալ, վըռազնալ, բ'էտընալ, պըստըզնալ, թափօվնալ, նօթնալ, բիթալնալ, բիծընալ, դուխօվնալ, դօղընալ, թամբըլնալ, թամռնալ, թափօվնալ, լախընալ, խամօվնալ և այլն:

Քերականական ածանցները բարբառներում ևս դրսևորվում են երեք տեսակներով՝ բազմապատկական, կրավորական և պատճառական: Բայագետի բարբառում ամենատարածված բազմապատկական ածանցն է **ռտ**, որով ձևավորվում են հիմնականում ե խոնարհման բայեր. ամբըռտել, բ'ըռթըռտել, թափըռտել, ժըխշըռտել, ժօղըռտել, լօխպըռտել, խափըռտել, ծակըռտել, կակըռտել, հավըռտել, ճըղըռտել, պըշկըռտել, սըխմըռտել, սըռփըռտել, փըռըռտել, փոնթըռտել, փագըռտել և այլն: Այս ածանցով կան նաև Ա խոնարհման բայեր. բըկըռտալ, դըխկըռտալ, գընգըռտալ, լընգըռտալ, հիշկըռտալ, շըփըռտալ և այլն: Բազմապատկական մյուս ածանցները պակաս գործածական են. **կըտ** - խօռմըռկըտալ, ծըմըռկըտալ, ծ'ընծըխկըտալ, ճըգըռկըտալ, օռծըռկըտալ. **տ** - կըտըռտել, թօփըլտալ, ճըմըռտել, մըզմըստալ, սընդըխտել, պամըռտել. **ռթ** - ճանգըռթել, ճընջըռթալ. **կ** - ծէսկել, մըքըլկել. **պըռտ** - դ'օխպըռտալ, խօսպըռտալ. **ռկ** - բ'էտըռկել. **ռծ** - կօղըռծել. **դ** - մըթընդել. **լ** - քօմըլել. **շտ** - թօռմըշտել: Բազմապատկականության որոշ իմաստով սաստկականություն է արտահայտում բաղադրական **վոր** ածանցը, ինչպես՝ ամգըզվորել, մըռթըշվորել, նիյաթվորել, գըլթըզվորել, դըլըվորել, խընթըրվորել, ծանդըրվորել, կըռագվորել, ջիգրավորել, սիրակըստըզվորել և այլն: Այս բառերը առանց բայական վերջավորության հանդես չեն գալիս, այսինքն՝ սրանք ածականներից ձևավորված բայեր չեն, և **վոր** ածանցն էլ, այդպիսով, սրանցում ոչ թե ածականակերտ, այլ բայական ածանց է: Այդ ածանցի սաստկական իմաստը շատ լավ երևում է **խընթըրել - խընթըրվորել** հակադրության մեջ. երկրորդ բայը նշանակում է «շատ, երկար խնդրել»:

Ինչպես հայերենում ընդհանրապես, այնպես էլ Բայագետի բարբառում շատ տարածված է բազմապատկականության գաղափարի արտահայտումը նաև բայարմատի կրկնությամբ, օրինակ՝ բօռբըռալ, բ'ընբ'ընալ, բըգբըզել, խէվխըվալ, գընփգընփալ, գըռգըռալ, դ'օղդ'ղալ, դըռդըռալ, գընփգընփալ, թըֆթըֆալ, թըսթըսալ, լըփլըփալ, ծընծընալ, ծըվծըվալ, կըռկըռալ, կըժկըժալ, կըրկըրալ, ծ'էնծ'ընել, ճըփճըփալ, մըռմըռալ, մըվմըվալ, շըփշըփալ և այլն:

Կրավորական **վ** ածանցը կարող է դրվել ե խոնարհման ներգործական սեռի բայերի ներկայի հիմքի վրա (կըրվել, տըփվել, պըռտըվել, կըղըրվել, կիսվել, բ'աժվել, կամբըրվել, օլըրվել, տամջըրվել), Ա խոնարհման բայերի անցյալի հիմքի վրա (խասկըցվել, հիմասվել, ըզգասվել, լըվասվել, կամթըսվել), երբեմն նաև՝ ներկայի հիմքի վրա (լըսալ - լըսվել, խօսալ - խօսվել): Բայագետի բարբառում կրավորական **վ** ածանցը առավելաբար ներգործական սեռի բայերը վերածում է չեզոք սեռի, այդ պատճառով էլ ներգործական շատ բայեր, որոնց ցույց տված գործողությունը անհամատեղելի է չեզոքությանը, այդ ածանցը կամ ընդհանրապես չեն ընդունում, կամ էլ հազվադեպ են ընդունում: Նման բայերից են. ամռնել, բուռնել, գ'ւմ մել, գ'օղնալ, գիդալ, դըմսըկել, գաֆթել, թեփնել, թօղել, ժընջըլել, ժօղըռտել, խավնել, բեգրել, տալ, տենալ, խաքնել, խափըռտել, խեթել-խըրատել, խօվնել, խօրել-թաղել, ծակծըլել, կամենալ, կամալ, կամդալել, կըժընթել, կըլջել, կըմըշտել, կըտըցել, կօնդըխել, հիշկալ, հիստըկջ'ըրել, ճամփել, ճամջը-

նալ, մամթել, մամնգըղել, մամտել, նըխշել, չամնգըղել, չափըռնել, չըլչըլել, չընթել, չըվնել, պամնգաջըրել, պեղել, պըշկըռտել, ջըրտըրել, ջ'օգ'ջըկել, ջ'օկըռտել, սամլել, սըխկել, սընդըխտել, սըռնել, սըռփըռտել, վըլկել, տընդըղել, փագել-փագըռտել, փըռըռտել, փիղել, փիմել, քամնդըրել, քաշքըռնել, քըրել և այլն: Ի տարբերություն այս կարգի բայերի՝ կան բայեր էլ, որոնցում **վ**-ն ունի բաղադրական արժեք, այսինքն՝ բայն առանց այդ **վ** տարրի գոյություն չունի: Նման բայերից են. բամռօժվել, գ'էրի գ'ըրվել, թեղրափօխվել, լըքվել, ճըբըղվել, մեզնըվել, նեխնըխֆել, քամբըխվել, թոսըվել, լըռվել, կըսվել, պամպընծվել, ջըրփօխվել, օցիփըշվել և այլն: Որոշ դեպքերում էլ **վ** ածանցի հավելումը փոխում է ոչ միայն բայի սեռը, այլ նաև բառային իմաստը, օրինակ՝ բ'ըռթել (բրդել) - բ'ըռթըվել (անեծք է), գ'ընդել (գունդ սարքել) - գ'ընդըվել (անշարժանալ, անդամալույծ դառնալ), թալնել (թալանել) - թալնըվել (ստիպված բոլոր միջոցները ծախսել), թախտըփել (թափ տալ) - թախտըփվել (խիստ նիհարել), խըթել (մտցնել) - խըթվել (խրվել և չկարողանալ պոկ գալ), ծակըռտել (ծակծրկել) - ծակըռտըվել (մարմնի որևէ մասում ծակոցներ գզալ), կըսկել (կծկել) - կըսկըվել (կուչ գալ), վեռցել (վերցնել) - վեռցըվել (կատաղել), ծըկտել (ծգտել) - ծըկտըվել (մարմնով ձգվել՝ մի բանի հասնելու), մամշել (մաշել) - մամշվել (նիհարել), շուլըլել (խոշոր-խոշոր կարել) - շուլըլվել (պատուհաս դառնալ, կպչել), ջ'օկել (ջոկել) - ջ'օգվել (առանձնանալ, տարբերվել), նեղել (նեղություն պատճառել) - նեղվել (նեղսրտել), բ'ըռնել (բռնել) - բ'ըռվել (բանտարկվել), խառնել - խառվել (միջամտել, մասնակից դառնալ), քաշել - քաշվել (ամաչել), կըտըռտել (կտրտել) - կըտըռտըվել (չարչարվել) և այլն:

Բայագետի բարբառում պատճառական ածանցն է **ցն**, որն ավելանում է պարզ և բաղադրական-քերականական ածանց ունեցող բայերի բացարձակ հիմքի վրա. դ'օղալ - դ'օխծընել, խօսալ - խօսցընել, յեռալ - յեռցընել, խաղալ - խախծընել, լըսալ - լըսըցընել, քելալ - քելցընել, ամրածալ - ամրասըցընել, էրեվալ - էրեվցընել, մըռմըռալ - մըռմըռցընել, ամճել - ամճըցընել, բ'ըռնել - բ'ըռնըցընել, բամրիշել - բամրիշցընել, խատել - խատըցընել, բըժըժել - բըժըժցընել, կամկըղել - կամկըղցընել, սիֆտըկել - սիֆտըկցընել, կուրել - կուրցընել, ուռել - ուռըցընել, լեննալ - լենցընել, հերկըննալ - հերկընցընել, կամռընալ - կամռըցընել, մօտկընալ - մօտկըցընել, սեվնալ - սեվցընել, ամչընալ - ամչըցընել, վախենալ - վախծընել, խաքնել - խաքցընել, թըռնել - թըռցընել, հիշնել - հիշըցընել, մըղնել - մըղցընել, փախնել - փախծընել, խասնել - խասցընել և այլն: Սակավ դեպքերում պատճառական ածանցը փոխում է բայի բառային իմաստը, օրինակ՝ բ'ըռնել (բռնել) - բ'ըռնըցընել (բռնել հանցանքի վրա), լըսալ (լսել) - լըսըցընել (ակնարկներով մի բան հասկացնել), ծակսկել (ծաղկել) - ծակսկըցընել (ճոխացնել, ճոռոնցնել) և այլն: Բազմապատկական (այդ թվում նաև՝ **վոր**) ածանց ունեցող բայերը հազվադեպ պատճառական ածանց ստանում են, ինչպես՝ մըզմըստալ - մըզմըստըցընել, ծ'ընծըխկըտալ - ծ'ընծըխկըտըցընել, ամզըզվորել - ամզըզվորըցընել, դըլըլվորել - դըլըլվորըցընել: Բաղադրական **վ** ածանց ունեցող բայերը ևս հազվադեպ են ստանում պատճառական ածանց՝ պահպանելով կամ կորցնելով այդ **վ**-ն. գըժվել - գըժվըցընել, պամխկըվել - պամխկըվցընել, քամբըխվել - քամբըխըցընել: Բարբառումս կան նաև բայեր, որոնցում պատճառական ածանցը բաղադրական է, օրինակ՝ կըլցընել, թալցընել, շըվըցընել, շըվշըվցընել, տըխկըցը-

նել, ծեռօքցընել:

Սակավ դեպքերում պատճառական ածանցը չեզոք բայը ներգործականի չի վերածում, օրինակ՝ դ'օխծընել, խըռցընել, չըփչըփցընել, փընչըցընել, բըլբըլցընել, կըլկըլցընել:

VERBAL SUFFIXES IN THE DIALECT OF BAYAZET

V. L. Katvalyan

In the dialect of Bayazet, there are the following verbal suffixes: the compounding suffixes **ան, էն, ւ**, frequentative suffixes **ռտ, կըտ, տ, ռթ, կ, պըռտ, ռկ, ռճ, դ, լ, շտ, վոր**, the passive voice forming suffix **վ**, and causative suffix **ցւ**. The verbs with suffix **ան** are very rare, and they are borrowed from the literary language. In the rest of the cases, before the suffix **ան** stands “n”. The compounding suffix **վոր** has both the frequentative and emphatic meanings. As a rule, verbs of neuter voice are formed from verbs of active voice by the help of the passive voice forming suffix **վ**. But in most of the cases, verbs of active voice cannot get the suffix **վ**. Sometimes, the suffixes **վ** and **ցւ** change not only the grammatical, but also the lexical meanings of the word.

ГЛАГОЛЬНЫЕ СУФФИКСЫ В БАЯЗЕТСКОМ ДИАЛЕКТЕ

В. Л. Катвалян

В баязетском диалекте выступают компонентные суффиксы **ան, էն, ւ**, умножительные - **ռտ, կըտ, տ, ռթ, կ, պըռտ, ռկ, ռճ, դ, լ, շտ, վոր**, возвратный суффикс **վ** и причинный суффикс **ցւ**. Немногочисленны глаголы с суффиксом **ան**, являющиеся заимствованиями из литературного языка, в остальных случаях наблюдается наличие перед суффиксом **ան** суффикса **ւ**: Компонентный суффикс **վոր** имеет значение и множественности, и усилительности. Как правило, возвратный суффикс **վ** превращает глаголы действительного залога в глаголы средневозвратного залога, но во многих случаях глаголы действительного залога не могут получать суффикс **վ**. Иногда суффиксы **վ** и **ցւ** изменяют не только грамматическое, но и лексическое значение слова.